

- [5] Szalay István: A valós szám fogalmának fejlődése, Az esélyegyenlőség és a felzárkóztatás vetületei az oktatásban (Subotica) konferencián elhangzott munkák gyűjteménye (2009), I. kötet, Plenáris előadások 3 – 22.
- [6] Szalay István: Kézi számológép használata matematika órán, Módszertani Közlemények, 49. évf. 1. szám (2009), 10 – 20.
- [7] Péter Rózsa: Játék a végtelennel, Tankönyvkiadó, hatodik kiadás, Budapest, 1978, ISBN 963 17 3178 2.

DR. H. TÓTH ISTVÁN–RADEK PATLOKA
egyetemi oktatók
Károly Egyetem Filozófiai Fakultása
Prága

Bevezetés a nyelvi képek sokszínű világába (Gondolatok, tanácsok a nyelvi képek tanításához – 1.)

A 6–14 éves korúak oktatásban több évtized után a „Nyelvi-irodalmi és kommunikációs nevelési program” 8. évfolyamának a tananyagtervében¹ szerepelt először a stílus és a stilisztika rendszerezett, immáron a kommunikációelméletre alapozott bemutatása és tanítása. Az ennek a tantervnek a nyomán készített tankönyv² széles körben vált ismertté, mivel nemcsak a nyik-es osztályokban használták.

A Módszertani Közlemények kiskönyvtár sorozatában jelent meg az a stilisztikai ábécé,³ amely ez idő tájt is értékálló a tiszta fogalomrendszerének, a világos közlésmódjának és a gazdag példatárának köszönhetően. Nem túlzás erről a két évtizedes kötetről az az állítás, miszerint tanítók, tanárok, igényes olvasók hasznos stilisztikai zsebkönyveként is forgatható.

Az 1989–90. tanévet követően egyre inkább természetese, sőt nélkülözhetetlenné vált a stilisztika problémáival való körültekintő foglalkozás tantervekben, tankönyvekben, irodalom- és magyar nyelvi órákon egyaránt. Mindeközben akadémiai kutatás tárta fel az irodalom- és művészetelméleti fogalmak tanítása, valamint tanulása, majd az ebből a körből megszerzett tudás alkalmazásának a mennyiségi és minőségi színvonalát. Az eredmények egyáltalán nem voltak dicséretesek.⁴

Természetesen a stílussal és a stilisztikával foglalkozó tudományterület is felmutatta a friss kutatások, diskurzusok nyomán bekövetkezett szemléletváltást. Semmiképpen sem belefeledkezve a bőséges kínálatba, csupán érintőlegesen, szemezgetve a sokszínű kínálatból adunk szerény mértékű kínálatot a stílus tudományához kötődő friss, frissebb kötetekből, rendezőelvül a kronológiát választottuk.

¹ Zsolnai József 1988: *A nyelvi, irodalmi és kommunikációs nevelési program tananyagterve (tanterve) az 5–8. osztály számára*. Törökbálinti Kísérleti Általános Iskola, Törökbálint – Budapest

² H. Tóth István 1993: *A stílus* (Munkáltató tankönyv az általános iskola 8. osztálya számára). Alkotószerkesztő: Zsolnai József. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest

³ R. Molnár Emma–Vass László 1989: *Stilisztikai ábécé a magyar nyelv és irodalom tanításához*. Módszertani Közlemények Könyvtára, Szeged

⁴ H. Tóth István 1997: *„Az olvasás: felfedezés” – Egy korosztály irodalomértésének alakulása*. Kandidátusi értekezés. (Témavezető: dr. A. Jászó Anna tanszékvezető főiskolai tanár). MTA Doktori Tanácsa, Budapest

Szende Aladárnak „A magyar nyelv tankönyve középiskolásoknak” című könyvéhez⁵ tematikus füzet sorozatot jelentetett meg a Nemzeti Tankönyvkiadó. Ennek a sorozatnak a második füzeteként ismerhettük meg Szathmári Istvánnak a stílusról valamint a stilisztikáról a napjainkban általánosan érvényes nézeteket összefoglaló munkáját.⁶

Tekintettel arra, hogy a stilisztika ismerete nélkül nem igazán képzelhető el a stílusos nyelvhasználat, ezért olyan kézikönyvet tett a tanítók, tanárok kezébe Szikszainé Nagy Irma a Trezor Kiadónak köszönhetően, amely könyv arra vállalkozott, hogy feldolgozza a stilisztika elméleti kérdéseit, továbbá példát mutasson a stílus elemzésre a napi pedagógiai gyakorlatot segítő.⁷

Elsősorban az egyetemi oktatást célozta meg a Corvina Kiadó, amikor közreadta Szabó Zoltánnak a magyar szépirodai stílus történetének a főbb irányait bemutató szintézisét.⁸

Megkerülhetetlen tanulmánykötetet⁹ szerkesztett Szathmári István a stilisztika és a gyakorlat kapcsolatát szemléltető, hogy működés közben legyenek megfigyelhetők a stílus tudományával foglalkozó megközelítések, elemzési módok, eljárások.

A szövegnyelvészet és a stilisztika magyarországi teoretikusainak a tiszteletre méltó sorából messze kiemelkedik Szikszainé Nagy Irma, ugyanis a „Leíró magyar szövegtan” című monográfiájában szinte fejezetenként adózott a stilisztikának, ezzel is bizonyítva, hogy a szöveg és a stílus elidegeníthetetlenül összetartozók¹⁰. Rendkívül hasznos ennek a kötetnek „A szöveg stílusa” című fejezete az újszerű nézőpontja miatt.

A nyelvi kép témakörében másfél évtizeden át végzett messzire mutató kutatásokat Kemény Gábor, aki a Tinta Kiadó jóvoltából nyújtotta át bevezetésnek szánt kötetét¹¹ mindazoknak, akik érdeklődnek a stílussal foglalkozó töprengések iránt.

Szépirodalmi példákkal szemléltette a legkülönbözőbb stilisztikai fogalmakat Szathmári István abban a stilisztikai lexikonban, amely a szaktanári munkánkban immár nélkülözhetetlen.¹²

Elsősorban nem magyar anyanyelvű egyetemisták és érdeklődők részére írtuk, szerkesztettük a nyelvi képeket, alakzatokat, a magyar nyelvű stílus történetét felvázoló, az extralingvális eszközök világába is elkalauzoló kötetünket, amelyet a magyar nyelv éve alkalmából jelentetett meg a prágai Károly Egyetem Filozófiai Fakultása magyar nyelven.¹³

Az előzőekben jelzett szakmunkákat időről időre érdemes áttekintenünk, diákjainkkal is megismertetnünk. Ennek kettős haszna van: egyrészt mi magunk is friss szemmel készülünk a tanóráinkra, másrészt tanítványainkat közelebb tudjuk vezetni a stílus tudományával foglalkozók kutatásaihoz, az azokból összegződő meglátásokhoz, így jelölve ki újabb lehetőségeket a stílussal való behatódó foglalkozáshoz.

Jelen sorozatunkban eddig megneveztük a stílusról és a stilisztikáról történő gondolkodásunk forrásait. Most rávilágítunk a stílus és a stilisztika tanítással kapcsolatos kérdéseinek némelyikére.

A stilisztikai ismereteknek és azok alkalmazásának az oktatásával, ellenőrzésével összefüggő tantárgypedagógiai folyamatokban mindig tekintsünk a korábban elsajátított nyelvi,

⁵ Szende Aladár 1992: *A magyar nyelv tankönyve középiskolásoknak*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest

⁶ Szathmári István 1994: *Stílusról, stilisztikáról napjainkban*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest

⁷ Szikszainé Nagy Irma 1994: *Stilisztika*. Trezor Kiadó, Budapest

⁸ Szabó Zoltán 1998: *A magyar szépirodai stílus történetének főbb irányai*. Corvina, Budapest

⁹ Szathmári István 1998: *Stilisztika és gyakorlat*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest

¹⁰ Szikszainé Nagy Irma 1999: *Leíró magyar szövegtan*. Osiris Kiadó, Budapest

¹¹ Kemény Gábor 2002: *Bevezetés a nyelvi kép stilisztikájába*. Tinta Könyvkiadó, Budapest

¹² Szathmári István 2004: *Stilisztikai lexikon*. Tinta Könyvkiadó, Budapest

¹³ H. Tóth István – Radek Patloka 2009: *Kettős tükrök*. (A stilisztikáról magyarul – a magyarról stílusosan.) Károly Egyetem Filozófiai Fakultása, Prága

irodalmi és kommunikációs tudásra, a kialakult készségekre (= kompetenciákra). Erősítsük a szöveg szemléletet, főképp minőségi vonatkozásban: a szövegolvasás, a szövegértés, a szövegértelmezés, a szövegek összehasonlítása, a szövegalkotás, a nyelvhasználat terén. Tudatosítanunk kell a növendékekben: elsősorban nem az fejleszti egyéni stílusunkat, hogy mennyire tanultuk meg ezt vagy azt a stilisztikával kapcsolatban álló definíciót és magyarázatát, hanem az, hogy miképpen vagyunk képesek, illetőleg képesek vagyunk-e egyáltalán a saját olvasói, szövegértelmezői, szövegalkotói kifejezőmódunkban felhasználni azokat a tudás- és készségtartalmakat.

Ne elégedjünk meg annyival, hogy a tanulók felismerték a stíluselemeket és a stilisztikai formákat. Lépjünk tovább a részletek, a részjelenségek síkjáról. Szövegeztessük meg, hogy mivel, hogyan járultak hozzá a részletek egy-egy nagyobb egység vagy a teljes szöveg üzenetének (= információjának) a közvetítéséhez.

Szerintünk a stílus és a stilisztika tudásának a fő mércéje a sokféle szövegnek a pontos értése és a helyes szövegalkotás.

A mindennapi kapcsolatteremtésben mindannyian használjuk a stílus eszközöket. Egy-egy új tárgy, jelenség elnevezésére alkotott köznyelvi képeket, alakzatokat többé-kevésbé elfogadja a társadalom. Esetleg elvetheti, sőt el is veti, ha a többséget sértő, vagy nem éri el azt a hatást, amit reméltek a létrehozói.

A költők és az írók gyakran nyúlnak a köznyelv formáihoz. Felhasználják úgy, hogy meghökkentik az olvasót, mivel a korábról ismert stilisztikai formát megújítottan, új szövegösszefüggésben alkalmazzák.

A **köznyelvi kép** egymáshoz közel álló fogalmakat fűz egybe (*hegyoldal, székláb, a kancsó szája* stb.)

A **költői szókép**, másképpen: **költői nyelvi kép** a szokatlan, egymástól távol álló dolgokat, jelenségeket kapcsolja össze hatásosan. Így tudja nyelvi merészségével meglepni az olvasót. A költői-írói nyelvi kép a képzelet által értelmezhető *asszociációkon*, ismertebb szóval: képzettársításokon alapul, érzelmi-hangulati hatása jelentős.

Az emberek közti kommunikáció alapjának is tekinthetjük a nyelvi képeket, mivel ezekkel érthetőbben, szemléletesebben tudjuk kifejezni gondolatainkat, érzéseinket, akaratunkat. A **nyelvi képek** többféleképpen csoportosíthatóak:

- a) *szerkezetük* alapján: egyszerűek, összetettek, komplexek stb.;
- b) *jelentésük* szerint: rokon jelentésűek, ellentétben állók stb.;
- c) *szófajuk* vonatkozásában: igei, névszói stb.;
- d) *stilisztikai rendeltetésüknek* megfelelően: többletjelentés elérésére törekvők, meghökkentés, érzelmi túlfűtés, sűrítés stb. szándékával alkotottak;
- e) az *eredetiségük fokát* tekintve a nyelvi képek lehetnek: eredetiek, újszerűek, egyéni leleményből fakadóak stb.

Az *eredeti nyelvi képek* kétségtelenül a képzeletre, emellett az érzelmekre is hatnak, mert elevenen tartják a beleélés, az átélés képességét, például: *holdkomp*; a felelősségérzet szempontjából motiválhatnak, jelesül: *a szellemi környezetszennyezés veszélyei*; a gondokat ironizáló, mégis nyomasztó képben tárják eléink azokat, nevezetesen: *az iskolai feladatok úgy zúdulnak ránk, mint egy bányaomlás* stb.

Fokozatosan csökken a *köznyelvi, közismert nyelvi képek* említésekor a képzeletkeltő erő, ettől függetlenül hathat az olvasó és/vagy a hallgató érzelmeire, így az efféle tulajdonságok emlegetésekor, például: *nyúlászívű, rókamájú*; helyzetek bemutatásakor, mint: *fojtogatja a sírás, körmére égett a gyertya*; felrázó célzatú szónoki fordulatban, íme: *hazánk is kitarja a kapuit Európa s a világ értékei előtt*.

A megszokott, szokványos nyelvi képek (= exmetaforák) egykori képisége már feledésbe merült, ezáltal ma már az értelemre hatnak, gondoljunk különböző tárgyak, dolgok elnevezésére (hegyláb, cipőorr); jelenségek kifejezésére (az óra jár, dörög az ég), minősítő megállapításokra (a minőség az élet minden területén a fejlődés záloga).

A fentebb vázolt képtípusok között természetesen nincs és nem is lehet merev, átjárhatatlan határ, mivel mind a nyelv, mind a nyelvi képanyag állandó, folytonos változásban van. A nyelvi képek minősítése nagymértékben függ az olvasó egyéni ízlésétől, tájékozottságától, felfogásától, világlátásától is.

A nyelvi képek stílusa abból ered, hogy a szövegösszefüggésben egy előre nem várt mozzanat bukkan fel, ennek köszönhetően a szövegmű egésze, illetőleg annak részlete többletjelentéssel gazdagodik. Előfordul, hogy egy-egy, talán több kifejezést is idézőjelbe tesz az alkotó. Az idézőjel lényegében olvasási utasítás, ezt jelentheti: „Ne vedd szó szerint!” Értelmezzük ennek megfelelően ezt a mondatot: „Vallanak” az ujjlenyomatok! Egy-egy új nyelvi kép elfogadtatására, avagy éppen az exképek (= a megkopott metaforák) felfrissítésére is használhatjuk az idézőjelet.

A költők és az írók a meglepő stílushatás elérésére törekednek műveikben. Ennek kiváltása érdekében felfokozott alkotói érzékenységgel nyúlnak a stilisztika számtalan eszközhöz, így

- a) a festői képek megteremtéséhez,
- b) a névátvitelek létrehozásához,
- c) a szó- és mondatalakzatok különleges, vagyis nem mindennapi használatához,
- d) a látható nyelvnek, közelebről az írásformának, ezen belül a központozásnak a szokványostól elütő alkalmazásához és így tovább.

Bármelyik stílustörténeti korszakot is vizsgáljuk, az alkotóknak ahhoz, hogy meglepetést, különös érzéseket, például: kellemeset, felfokozottat, magával ragadót, elutasítót stb. váltsanak ki a befogadóból, mindenképpen *stilisztikai kompetenciára* van szükségük, tehát birtokolniuk kell annak a nyelvnek a teljes létezését, amelyen megszólalnak.

Nem kerülhetjük meg ezt a követelményt, azaz a stilisztikai kompetencia elvárását, a művet birtokba vevők, a magunk vonatkozásában sem. Elfogadható az a nézet, amely szerint ez a képesség bizonyos mértékig, ösztönösen jelen van mindenkinben. Ám a befogadó iskolázott, nyelvi, irodalmi, stilisztikai és általános műveltsége kétségtelenül megemeli ezt az igény-szintet, másképpen ingerküszöböt, amelynek szüntelen fejlesztésével, konkrétan a szépirodalom olvasásával, az olvasottak többszintű, komplex értékelésével a magunk stilisztikai kompetenciája fejlődik, a stílusismeretünk tudatosabbá válik.

A továbbiakban a *képes vagy festői kifejezések* (= költői jelző és a hasonlat), majd a *nyelvi képek* (= a metafora és származékai valamint a metonímia és származékai) rövid áttekintéséhez gyűjtöttünk a tanításukat segítő, szemléltető példákat, továbbá szerkesztettünk néhány, ezeknek a fogalmaknak a megértését elmélyítő feladatot.

Alapvetésül: a képes, másképpen festői kifejezések, továbbá a névátvitelek, vagyis a trópusok, illetőleg nyelvi képek, valamint a szó- és mondatalakzatok, azaz figurák összefoglaló néven: *stílusesszközök, stilisztikai formák*.

A képes (= festői) kifejezések fajtái

A *költői*, illetőleg festői *jelző* a pontos ábrázolást, a stílus szemléletességét, a képszerűséget és az élenkséget biztosítja. Fajtái: a megkülönböztető, az állandósult és a festői (vagy költői) jelző.

Az állandó, díszítő jelzők egy-egy szereplő jellemével összefüggésben olyan vissza-visszatérő fordulatok, melyek rendkívül találóak, pontosak; formailag szinte változatlanok, az eposzi kellekek között *epitheton ornans* néven találhatók.

- a) Megkülönböztető jelző: nyári konyha, esti mese, tavaszi árvíz stb.
- b) Állandósult jelző: törökverő Hunyadi, igazságos Mátyás király, diadalmas tavaszi hadjárat stb.
- c) Költői (vagy festői) jelző

A te édös anyád őtet elvitette,
Feneketlen tóba belé vetette. (Ismeretlen szerző: *Kádár Kata*)

Holott náddal ringat,
holott csobogással,
ké kellő derűvel,
tavi csokolással. (József Attila: *Ringató*)

A költői (vagy festői) jelző stílushatása abból adódik, hogy ráirányítja a figyelmet egy-egy fontosnak vélt, fontosnak tartott jellemvonásra. Ezt növeli a képszerűség és gyakorta a zeneiség. Hatását befolyásolhatja az alkalmazott szófaj is.

A lomb között arany kard,
napfény zuhan át,
megsebzett egy fatörzset
s az halkán sírni kezdett
aranylófényű gyantát. (Radnóti Miklós: *Erdő*)

A *hasonlat* két különböző, de bizonyos pontban egymáshoz hasonló fogalom egybevetése a közös vonásaik alapján. Az összehasonlítás célja lehet az, hogy állítsuk párhuzamba az egyik fogalmat a másikkal. Szándékunk lehet a szemléltetés, az elképzeltetés a kiemelt közös vonással. A képzettársítások nyomán bizonyos hangulatot ébresztünk a hasonlítottal kapcsolatban. Ez biztosítja a hasonlat hangulati hatását.

A hasonlat köznyelvi és költői egyaránt lehet. A szépirodalomban leginkább az eposzokban fordul elő részletesen kifejtett hasonlat, ezt szokás *epikai* vagy *homéroszi hasonlat*nak is nevezni. Ezek elsősorban az olvasó hangulatára hatnak erőteljesen.

A hasonlat közismert nyelvi formája az összetett mondat, de előfordul ragos vagy névutós határozóként is.

- a) Köznyelvi hasonlatok

Úgy üvölt, mint a sakál. Ártatlan, mint a ma született bárány. Galamb módjára turbékol.
Vipera gyanánt viselkedett nemrég.

- b) Költői hasonlatok

Ha eldobod egykor az özvegyi fátyolt,
Fejfámra sőtét lobogóul akaszd, (...) (Petőfi Sándor: *Szeptember végén*)

Az ő szemei, mint a vízfolyás mellett való galambok... Haja, mint a kecskének nyája..., az ő fogai hasonlóak a juhoknak nyájához..., arca úgy láttatik, mint a szép

hajnal, szép, mint a hold, tiszta, mint a nap... (Sütő András: *Egy lócsiszár virágvasárnapja*)

A hasonlat stílusértékét fokozza a szemléletesség. A hasonlat hatását erősíti a nyomatékosabbá válás, az érzelmekre hatás.

Fázol? Olyan vagy, mint
hóval teli bokron az árva
madárfütty. (Radnóti Miklós: *Hasonlat*)

A tanítást és a tanulást segítő feladatok

1. Milyen lehet az *arc*, a *szem*, a *homlok*, az *útbaigazítás*, a *figyelmeztetés*? Fejezd ki változatos festői jelzőkkel!
2. Alkoss hasonlatokat a *bunda*, *hal*, *szürke számár*, *oroszlán*, *piaci légy* szavakkal, kifejezésekkel!
3. Mi fokozza a stílusértéket a Petőfi Sándortól vett idézetekben? (Forrás: *János vitéz*)

*„Jancsi lelkem, mi lelt, mért vagy oly halovány,
Mint az elfogyó hold bús őszi éjszakán?”*

*Elváltak egymástól, mint ágtól a levél;
Mindkettejük szíve lett puszta, hideg tél.*

*Mikor a nap fölkel, s a holdat elküldte,
A puszta, mint tenger, feküdt körülötte; (...)*

Lapozd fel a fenti forrást, továbbá Arany János „Toldi”-ját is, majd keress további öt-öt festői (költői) jelzőt és hasonlatot! Mutass rá a versszövegben betöltött szerepükre!

4. Jelöld meg és értelmezd az alábbi versszakban fellelhető képes vagy festői kifejezéseket!

*A mélyben néma, hallgató világok,
üvölt a csönd fülemben s felkiáltok,
de nem felelhet senki rá a távol,
a háborúba ájult Szerbiából
s te messze vagy. Hangod befonja álmom, –
a szívemben nappal újra megtalálom, –
hát hallgatok, míg zsong körém felállván
sok hűvös érintésű büszke páfrány. (Radnóti Miklós: *Levél a hitveshez*)*

5. Beszélj Radnóti Miklós „Hasonlatok” című költeményéről a stilisztikai többletjelentés szempontjából!

